

Ще раз про Богдана Хмельницького, Переяславську угоду та уроки історії

Як відомо, переломні періоди на шляху цивілізаційного розвитку людства особливо багаті на події й людей, які відзначалися неординарністю мислення, нестандартністю рішень, що приймалися, новизною ідей та поглядів. Такою людиною, яку виштовхнуло у круговерть політичних подій далекого і так близького нам за духом й глибиною здійснюваних перетворень XVII ст., був гетьман Богдан Хмельницький, 400-літній ювілей якого ми нещодавно відзначали. В історії України важко знайти іншого діяча, який би вніс так багато у державотворчий процес, утвердження нової моделі соціально-економічних відносин, у духовний розвиток країни. На відміну від своїх попередників (та й наступників) він зумів переступити через межу усталених станових, політичних та й моральних забобонів й стати на шлях воїстину революційних змін, на порозі яких стояло українське суспільство.

Основним було те, що, чутливо вловивши ситуацію, яка складалася на той час, він здійснив ряд організаційних заходів й очолив Визвольну війну українського народу проти панування шляхетської Польщі. Але на відміну від попередніх козацьких ватажків він зумів запліднити стихійний, хоч і небачений досі соціальний вибух ідеями, яким судилося матеріалізуватися у вигляді стійких життєздатних органів і інституцій молодої Української держави. Причому процес їх конституювання, враховуючи безперервні військові дії та, по суті, відсутність стійких традицій державотворення, пройшов надзвичайно швидко. Протягом кількох років на терені українських земель було створено управлінський апарат, здійснено адміністративно-територіальний поділ, організовано суд і судочинство. Утвердилася відповідна символіка та атрибутика.

Великою була заслуга гетьмана у створенні боєздатної, добре організованої армії. Сформована на принципі добровільності, вона одержала ряд близьких перемог над ворогом. Богдан Хмельницький та його соратники злагати військове мистецтво чудовими зразками задумів та реалізації проведення воєнних операцій. Українська армія розгромила польські війська під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями, Батогом, довівши тим самим перевагу власних методів планування та проведення бою.

Не менша заслуга великого гетьмана в утвердженні міжнародного авторитету Української держави. Це було досягнуто завдяки цілеспрямованій, вивіреній і надзвичайно гнучкій зовнішній політиці Б.Хмельницького. Для неї були характерні принциповість, відповідальність, дотримання існуючих домовленостей і одночасно здатність до пошуку компромісів та визначення нових пріоритетів у зовнішньополітичній діяльності. Невипадково уже невдовзі Україна була визнана як суб'єкт міжнародних правових відносин. У гетьманську резиденцію до Чигирина приїздили посли з Польщі і Росії, Туреччини й Криму, Молдавії й Валахії. Гетьман підтримував добре стосунки з політиками інших великих європейських держав – Англії, Франції, Швеції, Австрії.

Зрозуміло, що події Визвольної війни та постать її керівника – Богдана Хмельницького викликали величезний інтерес та зацікавленість як найширшої громадськості європейських країн. Вони жваво обговорювалися не лише у дипломатичних кулуарах, серед політиків та в королівських палацах, але й на сторінках тогочасної європейської преси і серед простих людей. Боротьба українського народу і титанічна діяльність його вождя, як правило, зустрічали підтримку, симпатії і розуміння у якнайширшої суспільної аудиторії Європейського континенту.

Величезним був вклад Богдана Хмельницького у конструювання основних принципів соціальної політики

молодої Української держави. Адже вперше за багато століть гетьману вдалося відносно спокійно і без втрат подолати небезпечні соціальні рифи і визнати соціальні завоювання народу. Переступивши межу станової обмеженості, він визнав право селян і козаків на вільне, необмежене володіння землею, можливість міщан займатися промисловою діяльністю. Одночасно було скасоване кріпосне право, яке сковувало виробничу ініціативу безпосередніх виробників. В Україні почав складатися тип господарств, які розвивалися фермерським шляхом.

Характеризуючи Богдана Хмельницького як політичного діяча, не можна не сказати про його ставлення до актуального на той час національного питання. У цьому контексті слід відзначити проведення гетьманом політики релігійної терпимості й рівного ставлення до представників всіх народностей, які населяли весь ареал українських земель. Не випадково на боці армії Б.Хмельницького виступали представники російського, польського, єврейського, грузинського, німецького та багатьох інших етносів, що мешкали тоді в Україні. Вони повірили у священу справу боротьби за створення незалежної Української держави і поряд з українцями брали участь у реалізації політичної програми великого гетьмана.

Якими ж бачилися Богдану Хмельницькому перспективи розвитку Української держави? Величезний історичний матеріал дає на це питання однозначну відповідь – гетьман уявляв собі Україну як незалежну суверенну державу у межах її етнічних кордонів. Він ніколи і ні при яких обставинах не відділяв один від одного її регіони – Захід чи Схід, Південь чи Північ. Для нього були однаково близькі і зрозумілі надії і сподівання козака чи міщанина Львова, рідного Чигирина, столичного Києва чи волелюбної Запорозької Січі.

Динамізм, з яким розвивалися події в Україні, змушував Б.Хмельницького постійно вносити у свої політичні плани відповідні зміни і корективи. Гетьман ніколи не дивився на

власні думки як на істини в останній інстанції. Так, час від часу зазнавали відповідних змін його зовнішньополітична орієнтація, соціальна політика, істотно коригувалися світоглядні орієнтири. Проте від фундаментальних зasad своєї політичної програми, основний зміст яких полягав у створенні власної незалежної Української держави, Б.Хмельницький не відходив ніколи.

На жаль, сьогодні, через багато років, що пройшли після цих подій, раз по раз у публіцистиці, в окремих наукових виданнях у виступах деяких громадських та політичних діячів експлуатується теза про хибність кроку, зробленого Богданом Хмельницьким у січні 1654 р. на Переяславській раді. Причому йдеться не про наукові дискусії, а цілком очевидні речі з яскраво визначенім політичним забарвленням. Автори таких виступів не враховують насамперед принцип історизму й переносять на епоху XVII ст. якісно нові історичні реалії кінця ХХ ст.

Щодо Переяслава 1654 р., то крок Богдана Хмельницького, направлений на зближення з Росією, був на той час цілком виправданим. Він диктувався військовими й політичними факторами і переслідував, нехай це звучить парадоксально, цілком визначену мету – збереження суверенітету України. Не випадково гетьман домігся оформлення політичних відносин з Москвою у вигляді договору, де фіксувалися права і обов’язки обох сторін. Аналіз історичних джерел свідчить, що стосунки України і Росії будувалися на конструктивній основі.

Щоправда, існує інший бік цього питання – про майбутнє розвитку України як держави у складі Московії. Відповідь на цього цілком однозначна: перспектив для кристалізації своїх владних інституцій та управлінських структур й закріплення у менталітеті якнайширших категорій населення державницької ідеї Україна не мала. Діаметрально протилежним був політичний устрій обох держав, по-різному на майбутню модель взаємин дивилися політичні лідери

України і Росії.

З укладенням Переяславської угоди 1654 р. Московське царство стало перетворюватися на могутню імперію. Поступове, але систематичне обмеження суверенітету українських гетьманів давало можливість російським царям, починаючи від Олексія Михайловича і його сина Петра Олексійовича Романових, все більше використовувати економічний і культурний потенціал України для задоволення власних імперських амбіцій. Щоб надійно утримувати Україну в імперії, царям здавалося недостатнім нищення бодай найменших ознак української державності, навіть декоративних. Офіційна пропаганда поставила собі за мету переконати українців у тому, що вони насправді малороси – етнографічне відгалуження єдиного російського народу. Нищення специфічно української культури і відкрите переслідування української мови було покладено в основу імперської політики в Україні. Почав створюватися переяславський міф, згідно з яким Визвольна війна під проводом Богдана Хмельницького мала одну-єдину мету – возв'єднання України з Росією. Богдан Хмельницький став прославлятися пропагандою як гетьман, який поклав в основу своєї історичної діяльності одне-єдине прагнення – привести “під високу руку царя” український народ. Відомий усім пам'ятник великому гетьману роботи скульптора М.Макешина перед Софійським собором у Києві, що був зведений під час правління найреакційнішого Олександра III, мав промовисту присвяту: “Богдану Хмельницькому – единая неделимая Россия”.

Переяславський міф досить глибоко вкорінivся, хоч і не позначився на всенародній шані до пам'яті великого гетьмана. У свідомості багатьох борців за національну справу створилася певна двоїстість в оцінці історичної ролі засновника Козацької держави. Навіть Тарас Шевченко проклинав Хмельницького у своїх творах як людину, що несла відповідальність за уярмлення свого народу російським деспотизмом. Насправді,

однак, гетьман не винний у тому переосмисленні Переяславської угоди 1654 р., яке відбулося через багато років після його кончини.

Переяславський міф перебуває у кричущому протиріччі з реаліями життя. По-перше, Визвольна війна була війною, спрямованою на завоювання українським народом незалежності від Польщі і створення власної державності. Як цю мету можна узгодити з тим, що трапилося насправді: цілковитим і послідовним нищенням Росією державності й навіть самого козацького стану на українській території? Подруге, Визвольна війна була війною, спрямованою селянами на нищення польських або місцевих спольщених панів та ліквідацію самої кріпосницької залежності, тобто боротьбою селян та козаків за землю і волю. Поглинення України імперією означало повернення кріпосного права в його російському варіанті. Практично одночасно із знищеннем решток козацького державного устрою в Україні було офіційно запроваджене кріпосне право. Звідси виникає питання: хіба в часи Богдана Хмельницького український народ боровся за “возз’єднання” з Російською державою тільки для того, щоб позбавитися у найближчій перспективі своїх гетьманів і знову підпасти під панське ярмо? І одне, і друге вже стало фактом, коли переяславський міф виник.

У радянські часи переяславський міф на деякий час було призабуто. Бажаючи поставити собі на службу або хоча б нейтралізувати величезний потенціал національно-визвольного руху, пануюча тоді партія погодилася з існуванням національних республік – спочатку формально самостійних, а потім союзних. Щоб укорінитися в українському суспільстві після знищення УНР, партія більшовиків ініціювала політику коренізації, український варіант якої дістав назву українізації. Спрямована на змінення режиму, ця політика дала побічний ефект у вигляді колosalного культурного сплеску 20-х років – справді національного відродження. Однак після змінення

тоталітарного режиму, особливо в ході кампанії по примусовій колективізації багатомільйонного селянства, політика українізації була припинена, а національне відродження – розстріляне. Розстріляне буквально – через своїх носіїв, представників наукової і творчої інтелігенції, освітянських кадрів, кадрів засобів масової інформації тощо.

Полювання на так званих “українських буржуазних націоналістів”, а також на “націонал-ухильників” всередині самої державної партії відбувалося в Україні майже безперервно – від влаштованого сталінщиною у 1932 – 1933 рр. терористичного голодомору в сільській місцевості і до застосованих в усій країні масових репресій 1937 – 1938 рр.

У роки Великої Вітчизняної війни сталінський режим змушений був тимчасово припинити масові репресії і навіть став загравати з національними та релігійними почуттями людей, щоб заручитися масовою підтримкою у протистоянні з воєною машиною нацизму. Саме тоді власті згадали про Переяславський міф і поставили його собі на службу. Варто зазначити, що у передвоєнні часи приєднання України до Росії трактувалося як “менше зло” з усіх, які могли випасти на долю українського народу в ході Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Разом з Переяславським міфом була відроджена концепція “возз’єднання”, яка несла в собі знайому з дореволюційних часів ідею єдиного народу і заперечувала право українців на власну державність.

У жовтні 1943 р. в Радянському Союзі було засновано орден Богдана Хмельницького трьох ступенів. Ним нагороджувалися офіцери, солдати і партизани, які особливо відзначилися в боях за звільнення країни від німецько-фашистських загарбників. Висока престижність цього ордена забезпечувалася невеликою кількістю нагороджень – на рівні нагороджень орденами Суворова і Кутузова. Було здійснено тільки 320 нагороджень орденами 1-го ступеня, 2,4 тис. – орденом II-го ступеня і 5,7 тис. – орденом III-го ступеня. Тоді ж, у жовтні 1943 р. місто Переяслав перейменували на

Переяслав-Хмельницький.

Переяславський міф особливо змінів під час святкування 300-річчя приєднання України до Росії у 1954 р. До цього ювілею були видані тези ЦК КПРС – розлогий документ з потрібними владі інтерпретаціями подій XVII і наступних століть, оцінками дійових осіб української історії тощо. Цей документ на весь період до 1991 р. залишався нормативним для наукових, творчих, освітянських, пропагандистських та інших цілей.

Напередодні ювілею, який справлявся у всьому Радянському Союзі як найбільше свято, обласний центр України Проскурів було перейменовано у Хмельницький. Головною подією ювілейних торжеств стала передача Україні Кримської області. Вона мотивувалася спільністю економіки, територіальною близькістю, тісними господарськими і культурними зв'язками між Україною і Кримом. Вся ця аргументація використовувалася й раніше, в тому числі у 1917 – 1920 рр., коли встановлювалися кордони формально незалежної, а насправді цілком підпорядкованої центру радянської України. Однак тоді уряд В.І.Леніна визнав за краще розірвати Таврійську губернію на дві частини і зберігти за Україною тільки материкові повіти, а з Криму утворити автономну республіку у складі Російської Федерації.

Відкидаючи переяславський міф, незалежна Україна не піддає сумніву необхідності збереження і дальнього зміщення політичних, економічних і культурних зв'язків з Росією. За своєю глибиною й інтенсивністю ці зв'язки й тепер не йдуть у порівняння із зв'язками нашої держави з будь-якими іншими країнами. Адже за нами – сотні років спільної історії, починаючи від появи на східноєвропейських просторах найбільшої в Європі ранньосередньовічної держави – Київської Русі.

Питання, чого ми прагнемо – зберігти незалежність держави, забезпечити українському народові такі умови існування, коли б політичні рішення, що позначаються на

житті кожної людини – незалежно від того, добре вони чи злі, – приймалися безпосередньо в Україні, а не поза її межами.

Багатостраждальний український народ, який в цьому столітті втратив мільйони своїх синів і дочок тільки тому, що такою виявилася зла воля неконтрольованих ним зарубіжних можновладців, має право на те, щоб самому визначати, хто повинен ним керувати. Право бути господарем у власному домі – це природне право і для окремо взятої людини, і для народу.

400 років відділяє нас від дня народження Богдана Хмельницького і на декілька десятиліть менше від його основних політичних діянь. Проте наскільки актуальними залишаються проблеми, які вирішував великий гетьман, і, на жаль, якими поганими учнями виявилися ми – його послідовники у справі будівництва України як держави. Передусім нинішнє покоління деяких політиків не хоче враховувати елементарного уроку історії – слід йти у її річищі, а не стояти на перешкоді, слід в міру сил і можливостей сприяти прогресивному розвитку України, а не шукати сумнівних аналогій у минулому, щоб обґрунтовувати свої дії сьогодні. Які ж уроки з тих далеких подій історії можемо винести ми, політики кінця ХХ ст.? Перше, і головне, нам сьогодні потрібна сильна влада і механізм реалізації рішень, які нею приймаються. По-друге, нам як ніколи потрібна ідея, що могла б стати об'єднавчою засадою для всіх верств і категорій суспільства, для різних регіонів України. По-третє, історія наочно показала, що означає для процесу державотворення політична боротьба угруповань, які опираються на різні зовнішньополітичні сили. Це крок до загибелі держави, і його будь-що слід уникнути. По-четверте, як ніколи нам потрібна виважена й послідовна соціальна політика, що унеможливлювала б нарощання конфліктів у суспільстві, у тому числі в їх найбільш гострих формах. По-п'яте, на повний голос заявляє про себе проблема лідерства

у політиці, економіці, духовному житті. Ми повинні шукати і знаходити яскравих, неординарно мислячих особистостей, запрошувати їх до державної діяльності, художньої і наукової творчості. Коли ж поставити це питання ширше, то йдеться про формування української еліти як основного носія державотворчих думок та ідей. Згадаймо, наприклад, плеяду видатних військових і політичних діячів, які вийшли із оточення Богдана Хмельницького – М.Крилонаса, І.Богуна, Д.Нечая, С.Мужиловського, А.Ждановича, Ф.Джеджалія, І.Виговського, П.Дорошенка та багатьох інших.

Постать Богдана Хмельницького і його діяння навіки закарбувалися у пам'яті народній, стали джерелом натхнення для багатьох поетів, художників, композиторів. Вони не призабуті сьогодні нами – спадкоємцями тих давніх і водночас близьких своєю геройкою і творчим пафосом часів на довгому і тернистому шляху державотворення.